

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2010 | Vol. 2 | No. 2 | ISSN 1803-8220

NOVOTNÝ, Ondřej. (2010). Vztah Čechů a Belgičanů k evropské integraci. *Acta Politologica*, Vol. 2, No. 2, s. 86-102. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává Univerzita Karlova v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd.

Acta Politologica | Katedra politologie | Institut politologických studií | Fakulta sociálních věd |

Univerzita Karlova v Praze | U Kříže 8 | 158 00 Praha 5 – Jinonice

www.acpo.cz | acpo@fsv.cuni.cz | +420 251 080 214

Vztah Čechů a Belgičanů k evropské integraci

Ondřej Novotný¹

Abstract:

This article concerns a development in the study of the European attitudes with two comparative examples of the Czech Republic and Belgium. We consider that more than a simple study of the European attitudes, it is necessary to see a complex relation that citizens and researchers could have toward the EC/EU. The relations emerge from political competencies and not from the attitudes that impose very often to see citizens only as an object of the study. The relations could be studied through two axes. The first is about approaches and tradition in appropriation of the EU's problematic; the second is linked to the axe of temporality that design consecutive apparitions of the EU in the field of our interest: We argue that both axes are developed in specific national ways with translation from other regional approaches. Belgium research is in such way oriented to historical and elite based studies or express preoccupation about knowledge level of the EU among its citizens. The Czech Republic's researches have to deal more with question of utilitarianism predicted to CEEs countries and with an impact of party identification on the European attitudes. We conclude nevertheless that citizens are also competent and active subjects in the definition of their relations to the EU what is seen at least when we study them in a time when the EU became temporally an important object of their interest.

Key words: *European attitudes, relation to the European integration, comparison of approaches, Czech republic, Belgium*

Úvod

Při úvaze o vztahu Belgičanů a Čechů k evropské integraci je nejpodstatnější vymezit a naučit se rozlišovat u jednotlivých autorů jejich výchozí analytické jednotky. Řada studií omezuje problém jen na vztah „státu“ a jeho hlavních představitelů k evropským institucím. Čerpají tak z klasických studií o Evropských společenstvích (EC), které problém studují z hlediska neofunkcionalistické [Haas 1961] a intergouvernementalistické (mezivládní) perspektivy [Hoffman 1966; Moravcsik 1991, 2001, 2003]. Druhý způsob, který je dnes také klasický, protože jeho počátky leží na přelomu 60. a 70. let 20. století, jsou rozbor evropských postojů na základě průzkumů evropského veřejného mínění. Tento přístup se ve své koncepci vztahu soustředil na vztah občanů a evropské integrace. Eurobarometr, který provádí pravidelná měření od roku 1973, sleduje dlouhodobě zejména otázky podpory,

¹ Kontakt: Ondřej Novotný, Université Libre de Bruxelles, Département de science politique – CEVIPOL, onovotny@ulb.ac.be.

odmítnutí nebo nezájmu o evropské politiky a členství v evropských společenstvích. Zvláštní důraz byl zpočátku v Eurobarometru kladen na modely podpory odvozené od materialistických a postmaterialistických postojů (jedním ze spoluautorů prvních výzkumů je R. Inglehart). Čím dál tím více byla ale pozornost soustředěna na kognitivní dimenzi, tedy na vztah, jak úroveň znalostí nebo neznalostí evropské problematiky souvisí s její podporou. Studie Eurobarometru se potýkají s řadou kritik ohledně konstrukce dotazníků, jejich účelu a interpretace výsledků. Uvádíme zde tři hlavní problémy.

Za prvé, Eurobarometr se stal dominantním zdrojem pro studium evropských postojů. Pro účelné vyjádření kauzálních vztahů tyto studie dělí obyvatelstvo jednak na jednotlivé země a jednak do víceméně upotřebitelných kategorií typu mladí vs. důchodci, vzdělaní vs. (ne)vzdělaní, vyšší příjmové kategorie vs. nižší příjmové kategorie, muži vs. ženy nebo městské obyvatelstvo vs. venkovské obyvatelstvo. Nicméně studie o instrumentalizaci výzkumů Eurobarometru [Aldrin 2009] ukazují v řadě případů těchto kategorií, že šlo v neposlední řadě o identifikaci „rizikových skupin“ a někdy i celých národů s nízkou podporou evropské integraci. Důvodem byla potřeba znát tyto skupiny při přípravě komunikačních strategií produkovaných evropskými institucemi. Jednotlivé instituce nebo Generální direktoráty (DG) často prostřednictvím Eurobarometrů usilují o vlastní legitimizaci a ospravedlnění svých politik.

Za druhé, neofunkcionalistické, intergouvernementalistické anebo přístupy evropského veřejného mínění příliš zdůrazňují národní dimenzi a podceňují tak vnitřní rozmanitost obyvatelstva, které vyjadřuje své postoje. Vztah k politickému fenoménu, jako je Evropská unie (EU), je složitý problém. To, co se rýsuje na pozadí každé studie jako nevyjasněný rozdíl nebo samozřejmost pro interpretaci, nemůže být vyřešeno tím, že tyto rozdíly označíme za národní nebo kulturní specifikum. Podstatné je vyhnout se unáhleným tvrzením, že Evropská unie je pro většinu občanů „neidentifikovatelným objektem“ [Petithomme a Crespy 2010]. Toto tvrzení souvisí s rozšířenými pochybnostmi o postojích, které mají občané s „malými znalostmi evropských záležitostí“. V řadě případů se proto část autorů snaží nahradit postoje obyčejných občanů postoji zvěčnělých sociálních skupin (elity, politická třída) nebo organizací (odborníky, zájmové organizace, politické strany).

Třetí zmiňovanou kritikou je heuristický význam u přístupů operujících s veřejným míněním. Problém spočívá v tom, nakolik zaznamenané názory reflektují skutečné postoje, anebo zaznamenávají pouze schopnost lidí odpovědět určitým způsobem během časově omezeného intervalu na jim položené otázky.² Vztah obyvatelstva jedné země k poměrně komplikovanému systému nadnárodních evropských institucí vyžaduje ucelený přístup. Evropské instituce jsou velmi málo zakotvené v našich představách o fungování politických systémů. Lidé jsou obecně spíše schopni dělat přirovnání k tomu, co znají z běžného

² Tuto námitku lze doplnit i následující úvahou o konstitutivní funkci jazyka. Pokud nedošlo k „verbalizaci evropské tematiky“ u dotazovaného jedince, tedy pokud svůj názor respondent poprvé formuluje až v momentě vyplňování dotazníku, nezaznamenává se tak jeho názor, ale pouze jeho bezprostřední reakce na objekty dotazníku.

fungování jejich národních států. To platí jak pro běžné občany, tak i pro většinu odborníků. Samostatnou otázkou k diskusi je také to, nakolik je možné se v případě interpretace Evropské unie odvolávat na obdobné poznatky o vztahu občanů k zahraniční politice [viz Kunštát 2009 cit. Holsti 1995]. Již mnohdy familiérní označení „Evropa“ naznačuje, že vztah k evropské integraci je o něčem jiném než o postojích k OSN nebo k válce v Afgánistánu.

Není proto vyloučeno, že kdokoliv může mít komplexní vztah k EU, aniž by však k ní měl zcela jasné názory nebo postoje a oplýval vlastními nebo přes média zprostředkovanými znalostmi, které se lehce odrazí v nějakém dotazníku. Vztah vzniká až v momentě, kdy je člověk postaven před problém EU a musí se k němu vyjádřit nebo alespoň chvíli přemýšlet. Typ vztahu stejně tak jako postoje, které jsou z toho vyvozené, závisí na způsobu, jakým je identifikována situace, ve které vztah vznikl a nadále probíhá. Vztah se utváří na základě mnoha faktorů, které nemohou být vyčerpávajícím způsobem postiženy ani kategorií národa, ani řadou dalších výše zmíněných socioekonomických kategorií. Je však jistě podmíněn individuálními politickými kompetencemi. Za politické kompetence považujeme znalosti, názory, postoje chování a schopnosti jednat. S ohledem na fakt, že jde o ne zcela prozkoumanou oblast v politické vědě, máme na mysli především typ situačních znalostí, které umožňují jednotlivci jednat vzhledem k danému politickému problému. V tomto vymezení se liší od přístupů, které se doposud soustředily hlavně na kognitivní hlediska kompetencí [viz Converse 1964; Almond, Verba 1989, resp. 1963; Gaxie 1978, Gaxie 2002; Zarifian 2004; Lichtenberger 2003].

Jelikož se chceme vyhnout jednotlivým výše probíraným problémům a zároveň udržet linii srovnávacího přístupu, formulujeme koncept vztahu k Evropské unii jiným způsobem. V následující studii se zaměříme na konkrétní problém toho, jak tradice přístupů a os časovosti ovlivňuje způsob formulace „vztahu“ národa k Evropské unii. Za tradiční přístupy v tomto případě považujeme přístupy uplatňované v politologii a sociologii, které se v souvislosti se svým historickým vývojem a vymezením předmětu svého zkoumání snaží formulovat i vztah k Evropské unii. Za osy časovosti pak považujeme za sebou se střídající časová období, která měla vliv na zájem o studium evropské integrace. Například vlastní belgické studie byly čím dál tím více suplovány ostatními dominantními evropskými přístupy. Na rozdíl od těchto přístupů se belgické studie věnovaly více roli Belgického království při vzniku evropských společenství (50. léta 20. století) nebo úloze elit při podpoře společných evropských politik. V České republice si otázku o vztahu k Evropské unii klademe prakticky až v souvislosti s přípravami na vstup do EU. Tento vztah byl ovlivněn nejen chystaným referendem, ale i předsednictvím EU v roce 2009. Přístupy jsou zde ovlivněny jak samostatnými českými pracemi, tak i studiemi širšího charakteru, které se zajímaly o vývoj v regionu postkomunistické Evropy.

Na příkladu Čechů a Belgičanů tedy studujeme, jak vztah k evropské integraci podléhá řadě vlivů, které jsou spojeny s vlastními tradicemi výzkumů, zejména pak s rolí průzkumů veřejného mínění. Jednotlivé tradice „odvozují“ postoje z různých druhů dostupných znalostí. Někde je zvykem pracovat s čistě statistickými daty, jinde se odvozují postoje občanů od jejich vazeb na politické strany, od intelektuálních diskurzů nebo od zjevných

projevů kolektivní akce. V neposlední řadě se přímo někteří autoři vydávají za tribuny lidu. Obraz jedné země může vypadat navenek zcela jinak, než jak je hodnocen zevnitř. Stejně tak rozdílně mohou vypadat mediálně prezentované výsledky průzkumů veřejného mínění, pokud se do popředí posune pouze část hledisek, kvůli nimž byly původně vypracovány.

Pohledy na vztah Belgie a ČR k EC/EU

Belgie – přístupy z počátku integrace a evropské přejímání

Belgie je zakládajícím státem evropských společenství a z řady důvodů je považována za proevropskou zemi [Reynié 2004, 2005]. Tabulka (viz dále v textu) dokumentující podporu Belgičanů k evropské integraci je jednou z ukázek, proč bychom se to také mohli domnívat. Nicméně v momentě, kdy se začneme zabývat literaturou, která by přinesla více poznání o současném vztahu Belgičanů k Evropě, najdeme pouze velmi omezený okruh prací. Pokud byl tento problém v Belgii zpracován, důraz byl kladen do období první fáze evropské integrace a zohledněny byly spíše historické studie [Dumoulin 2007]. Pod vlivem evropského hlavního proudu politologického výzkumu dochází k reflexi vztahu běžných občanů k EU až v pozdějším období. V této fázi si belgičtí autoři vybírají nejvíce právě přístupy spojené s interpretací veřejného mínění a znalostí evropské problematiky mezi různě konstruovanými sociálními kategoriemi. V následující argumentaci ukážeme, že vlámsko-valonský problém je zmiňován jako překážka většího zájmu obyvatelstva, ale s velkou pravděpodobností i mezi politology, o EU. Belgie je zakládajícím členem Unie a o to víc se pozornost výzkumníků stáčela k otázce, zdali její občané naplňovali roli pilíře podpory evropské integraci.

Skutečnost, zdali se v případě Belgie přihlédnou ke štěpení mezi Valony a Vlány, má své teoretické opodstatnění. Španěl Juan Diez Medrano [Medrano 2004] v komparativní studii Španělska, Německa a Velké Británie zdůrazňuje, že *národní kultura*, jejímiž nositeli jsou převážně lokální elity, určuje způsob, kterým národní politika reagovala na proces evropské integrace. Jednotlivé státy pod vlivem národní kultury upřednostňují mezivládní nebo federalistické uspořádání. Medrano upozorňuje mimo jiné i na důležité metodologické hledisko studia evropských postojů, a to na samotný způsob sběru a konstrukce dat týkajících se postojů. Jsou to lokální elity, které jsou nositeli různorodých reprezentací o EU a podtrhují konvergenční tendence u symboliky EU. Do popředí tak vystupují sociální a politické funkce, které mají různé skupiny obyvatelstva. Naopak R. Ingelhart nebo P. Bréchon [Ingelhart 1977, 1978; Bréchon 1999] se na význam národní proměnné pro utváření evropských postojů dívají z odlišného hlediska. Politika a národní kultura pro ně není primárně problémem symbolů, ale problémem systému a jeho kategorií: zajímají je hodnotové vzorce odvozené z měření Eurobarometru nebo z průzkumů *European Value Survey (ESV)*. Teprve v druhé části analýzy je vztahují k problému kultury a symbolů.³ Ve své

³ Například hypotéza o podpoře Evropy materialisty a postmaterialisty: 1) analýza hodnotových vzorců u materialistů a postmaterialistů podle jednotlivých socio-demografických kategorií. Následuje interpretace 2) EU jako symbol modernizace a korelace se skupinami materialistů a postmaterialistů.

koncepti omezují sociální a politické funkce různorodých občanů a soustřeďují se výhradně na „univerzálního občana“, fungujícího v rovných podmínkách ve vztahu k vyjádření svých postojů k politickým fenoménům. Koncept „jeden občan = jeden názor stejné váhy“ pak ovlivňuje celkové vyznění interpretace, ve které se již tolik nehledí na kulturní štěpení a jeho nositele, ale spíše na srovnání partikulárních sociodemografických kategorií.

Tím, jak se Belgičané soustředili na mezinárodní srovnání a opírali se o studie podceňující vliv kulturně-politických štěpení a jejich dopadů na evropské postoje občanů, vytvořil se v jejich očích legitimní příklon k argumentu, že zodpovědnost za formulaci vztahu k evropské integraci leží na vládních elitách. Valonsko-vlámské štěpení ztrácí na teoretickém významu, jelikož iniciativa je obyvatelům odejmuta ve prospěch federální vlády a belgických elit, které Belгии reprezentují u EU. Teoretické přístupy, které generuje Eurobarometr v této souvislosti, jsou tedy platné pouze ve vztahovém vzorci:

občan – vláda – EU → evropské veřejné mínění.

První část vzorce odpovídá mezivládnímu modelu evropské integrace, druhá (implikovaná) část pak odpovídá na hypotézy neofunkcionalistického přístupu a federalistických nadějí, že postupná integrace na základě hospodářských politik vygeneruje „společnou Evropu evropských občanů“.

Tím se dostáváme ještě blíže k teorii evropského veřejného mínění, která má svůj nezanedbatelný vliv na charakter belgických interpretací o vztahu k EU. Dominique Reynié, pracující s Eurobarometry, píše, že *evropské veřejné mínění*⁴ je koncept, který se zakládá na následující hypotéze. Podle ní existují fenomény týkající se „evropského veřejného mínění“, které je samo o sobě zahrnuto pod mnohem širšími formami transnacionálně vyjadřovaných preferencí a kolektivních mobilizací. Myšlenka „evropského veřejného mínění“ usiluje především o to, ukázat, že v daném místě a čase, tedy v prostoru Evropské unie, existuje skutečně společné veřejné mínění, které je vlastní Evropanům [Reynié 2005]. I podle samotných autorů, kteří s tímto pojmem nejčastěji operují [například Reynié & Cautrès 2000], existence evropského veřejného mínění není ještě zcela prokázána. Vysvětlení, proč tomu tak není, většinou spoléhá na kulturalistické přístupy a teorii kulturní výměny, která by měla probíhat mezi řadou překrývajících se kultur: na úrovni národní, regionální, stranické nebo socioprofesionální.

Jak jsme naznačili, na příkladu Belгии je zajímavé sledovat fakt, že skutečné vlámsko-valonské štěpení se ve studiích o vztahu Belgičanů k EU neobjevuje. Jako důvod jsme uvedli přítomnost dvou dominantních teoretických přístupů, které toto dělení příliš nezohledňují. Základem vztahu Belgičanů k EU jsou počátky evropské integrace, což bylo v tamní politice záležitostí úzkého kruhu vládních elit okolo Paula-Henriho Spaaka. Po dlouhou dobu i s tím,

⁴ Pro upřesnění: V této studii se zabýváme jen tím, co je relevantní pro Belгии, proto se nadále věnujeme konceptu evropského veřejného mínění. Pokud by nám ale šlo o obecné způsoby studia „evropských postojů“, tak vedle Medranova přístupu „národních kultur“, Ingelhartových a Bréchonových „hodnot“, je třetím přístupem „utilitarismus“, o kterém píšeme v souvislosti s ČR, a také „běžní občané“ (D. Gaxie), které zmiňujeme později v této sekci.

jak se prohlubovalo národnostní napětí, zůstala formulace evropské politiky omezena stále ve vymezené skupině zainteresovaných politiků (např. senátorka Antoinette Spaak). Na tuto situaci upozorňuje Vincent Dujardin [Dujardin 2007], profesor na katolické univerzitě v Louvani, který navíc uvádí, že v období mezi léty 1960-1980 výzkumy o vztahu Belgičanů k Evropě zaujímaly minimální pozornost a prostor. S tím, jak se lidé musí více zabývat vztahem mezi regionálními a národními identitami, na evropské otázky již nezbývá čas. Pokud se tedy někdo v Belgii zabýval historickým vztahem k EU, byl nucen opřít se o přístupy ustálené v zahraničí – v tomto případě o francouzské nebo anglosaské přístupy, které nezohledňují regionalismy. Obecně se také píše o evropských postojích Belgičanů a ne o postojích Vlámů a Valonů.

V současnosti jsou jiní autoři, kteří mohou být pro belgický výzkum inspirací. Například Sophie Duchense⁵ nebo Daniel Gaxie [Gaxie & Hubé 2007]; kteří pracují delší dobu na přístupech typu „focus group“ nebo „conceptions ordinaires/ordinary conceptions of Europe“. Jejich analýzy jsou sice také vypracovány na národních úrovních, ale vliv této proměnné je omezen. Autoři vycházejí při studiu evropských postojů z vlastních rozhovorů a přihlížejí více k sociální pozici a životní situaci, která charakterizuje respondenty. Na rozdíl od konceptu veřejného mínění, který předpokládá ve všech zemích stejné otázky, se tito autoři zaměřují na identifikaci vztahu k EU. Závěry vytvářejí až na základě odpovědí v polostrukturovaných rozhovorech nebo z průběhu *focus group* na téma Evropa a EU. Postoje jsou ovlivněny nerovnými životními situacemi jednotlivců. Nejedná se tedy jen o obecné kategorie ze sociologických průzkumů, nýbrž o konstrukci typů na základě subjektivních výpovědí. Artikulace mezi sociálními kategoriemi a politickými symboly je poté jasnější. Důležitou roli zde ovšem hraje pocit nekompetentnosti⁶ vyjadřovat se k politickým a evropským otázkám, který do jisté míry zakrývá konkrétní vztah týkající se evropské integrace. Typickým příkladem jsou ženy, u nichž pocit nekompetentnosti v politice často silně kontrastuje s jejich znalostmi. Vysvětlení obvykle leží v nepoměru mezi dosaženým vzděláním a následně zastávanou pracovní pozicí či v platových nerovnostech. Tyto studie zároveň poukazují na slabiny dělení postojů k EU do kategorií euroskeptiků. Dělení zavání spíše „nálepkováním“ než skutečnou snahou o pochopení významu, který tyto postoje mohou mít v rámci celé společnosti.

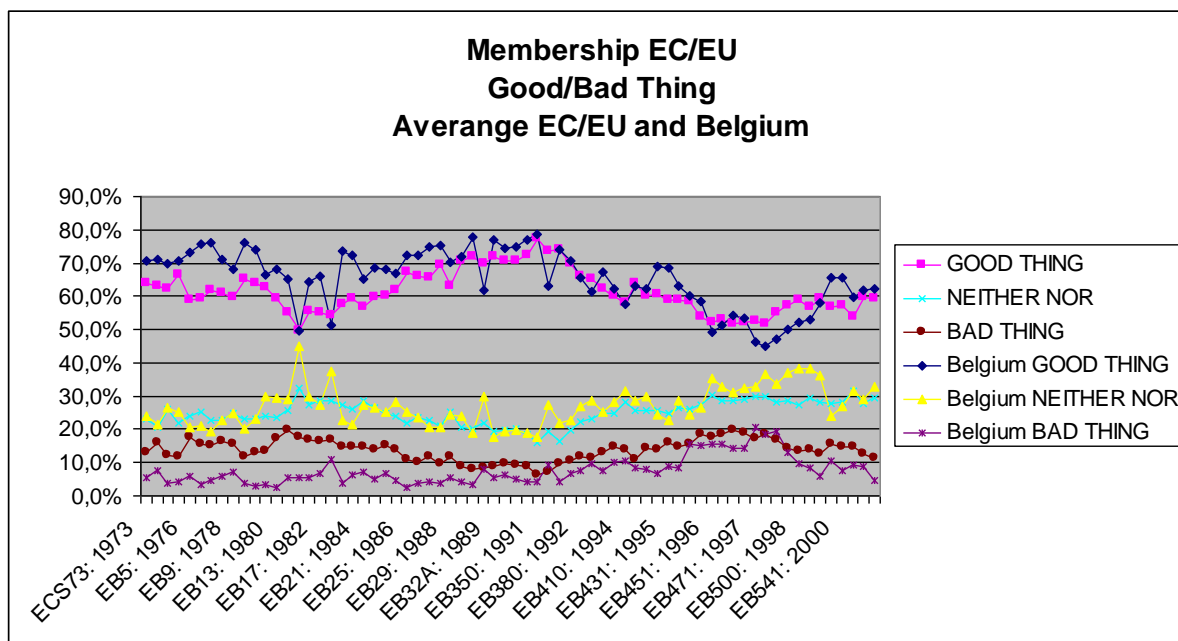
Belgie – osa časovosti aneb kdy a na co se klade důraz

Jak jsme ukázali v předchozí části, hlavní problém belgické identity – vlámsko-valonský problém – je přehlížen a iniciativa ve studiích je přenechána zahraničním autorům. Tím jsou znalosti vztahu Belgičanů k EU omezeny. Proto je bezpodmínečně nutné zamyslet se nad kontextem každé práce, která se vztahem Belgičanů zabývá, a nad účelem, za kterým byla

⁵ Blíže viz současně probíhající výzkum: Sophie Duchense, E. Frazer, A.-P. Frogner, G. Garcia, F. Haegel, L. Pialek et V. Van Ingelgom, *Comment les Français, les Britanniques et les Belges parlent de l'Europe ?*, CEVIPOF political sociology seminar series, 4 octobre 2006.

⁶ Almond a Verba by na tomto místě použili výraz „subjective competency“.

napsána. Klíčové je u těchto studií rozlišit, vůči kterému z pojmenovaných přístupů se vymezuje (evropské veřejné mínění, národní kultury, hodnotové vzorce). V této části se vrátíme k interpretaci vztahu Belgičanů z hlediska časovosti. Za výchozí materiál nám poslouží původní belgické práce, které kombinují dva postupy: belgická (národní) kultura, čímž se míní „Evropa elit“, a následně postavení Belgičanů vzhledem k evropskému veřejnému mínění. K ilustraci použijeme tabulku podpory Belgičanů Evropské unii.

Zdroj: Mannheim Eurobarometr Trend File 1970–2002; ed. 2.01

Ačkoliv tato tabulka ukazuje Belgičany vždy mírně nad průměrem evropského veřejného mínění, Michel Doumolín [Doumolín 1985] ji analyzuje z jiného úhlu pohledu. S odvoláním na výzkum *International Research Associates* v r. 1973, považuje Belgičany za součást „skeptického pole“ zejména pro nadprůměrné zastoupení občanů, kterým byla evropská integrace lhostejná. Rovněž upozorňuje na fakt, který nepotvrdil očekávání, že s prohlubováním evropské integrace bude docházet i k nárůstu pozitivního vztahu občanů k jejím institucím. V této situaci se opakovaně dozvídáme, že Evropská unie stojí na okraji zájmu jak občanů, tak i jednotlivých výzkumníků a dokonce i politiků [Dujardin 2007: 291].

Celá tato situace nás vyzývá k zamyšlení, jak se od padesátých let utvářel vztah Belgičanů k Evropě a jakým způsobem byl tento vztah podchycen. Nežřídko se totiž setkáváme s přístupem, který interpretuje postoje elit a vydává je následně za celkový postoj národa. Tím se ale střetává s věčnou sociologickou hádankou, kdo hraje při konstrukci veřejného mínění větší roli. Zdáli to jsou postoje elit nebo naopak lidé, kteří vytvářejí dostatečně silné názorové podhoubí. Při porovnávání výsledků veřejného mínění v Belgii se jedná o velmi častý jev. Podle slov historičky Marie-Thérèse Bitsch patřili belgičtí politici

reprezentanti vždy mezi „nejlepší žáky evropské třídy“; v této souvislosti uvádí jména politiků jakými jsou Paul-Henri Spaak, Fernand Dehousse, Pierre Wigny nebo Wilfried Martens a konečně i Guy Verhofstad [Bitsch 2007]. Přesmyk mezi tím, jak se vyjadřují elity a jaký dojem si utváříme o belgických postojích, je pak nasnadě. V roce 1964 byl například hlavní komentář zmiňovaný v šetření INSOC, kterým se odůvodňovala užitečnost EHS, tento: „Členství v EHS je pravděpodobně užitečné, protože Spaak je jeho stoupencem.“ [Dujardin 2007: 291]. Při porovnání reflexe belgických evropských postojů a výsledků měření Eurobarometru vyplývá zejména to, že v kognitivní rovině byli belgičtí politici i občané znalí svých rolí a věděli, jak se chovat a odpovídat, ačkoliv jim byla evropská integrace lhostejná.

Historický pohled na výzkum evropských postojů v Belgii podkřývá některé kontradikce ve vztahu k EU, zejména při srovnání subjektivních a objektivních tvrzení. V počátcích evropské integrace chyběly jakékoliv výzkumy, které by popisovaly vztah občanů k evropským společenstvím, tehdy k Montánní unii a poté k EHS. V bezprostředně poválečné době byl zájem výzkumů směřován především k otázkám o uzavření paktu mezi západními státy nebo ke znalosti ekonomické unie s Holandskem. Již zde můžeme pozorovat silný kontrast mezi deklarovaným souhlasem a skutečnou znalostí jednotlivých projektů. Úroveň neznalosti se běžně pohybovala přes 50 %. Atlantický pakt neznalo, nebo o něm obecně neslyšelo, celkem 63,65 % Belgičanů (27,2 % + 36,4 %) ⁷; Unii s Holandskem v té samé době neznalo 55,6 % Belgičanů. V době, kdy se projednávalo Evropské obranné společenství, deklarovalo 59,1 % obyvatel Belgie, že souhlasí se společnou evropskou armádou. Nicméně 78,49 % nemělo konkrétnější představu, o co se jedná (z toho 51 % o tomto projektu pouze slyšelo a 27,49 % jej neznalo vůbec). V jiném výzkumu z roku 1964 se Belgičané obdobným způsobem vyjadřovali k tomu, že znají evropské hospodářské společenství (EHS), ale již nedokázali vyjmenovat jeho členské státy. Situace se postupně zlepšovala v letech následujících po debatě o vstupu Velké Británie do EHS. V roce 1973 je publikován výzkum těsně předcházející prvnímu Eurobarometru, který ve své zprávě otevřeně zmiňuje, že ze všech „národů Evropy“ se Belgičané nejméně zajímají o Evropská společenství. Mezi šesticí zakladatelských zemí jsou dokonce na posledním místě, co se týká postoje ve prospěch sjednocování Evropy (sjednocení ano 60 %; odchod 39 %). Za nimi zůstává ještě s výrazným odstupem Irsko (sjednocení ano 52 %, odchod 37 %), Dánsko (45 %; 30 %) a Velká Británie (37 %; 20 %). Tyto země ovšem nepatří mezi zakládající členy. V následujících letech se začaly systematicky objevovat Eurobarometry, které ovšem v mnoha aspektech nezakrývaly své tendence k hodnocení a tzv. „benchmarkingu“ mezi jednotlivými zeměmi. V době, kdy byl počet členských zemí omezen, se v komentářích těchto výzkumů dočítáme o hodnoceních naznačujících zděšení jednotlivých komentátorů nad úrovní postojů Belgičanů. V roce 1986 byly prezentovány výsledky výzkumů, které shrnovaly zkušenost předešlých desetiletí následujícím způsobem: „Je ohromující, že v zemi jako je Belgie, která je členským státem již třicet pět let, by více než jedna osoba ze dvou byla lhostejná k tomu, pokud by Evropská společenství byla opuštěna. Jedná se o výjimečný případ, nicméně celkové výsledky ukazují,

⁷ Šetření INSOC 1949, cit podle [Dujardin 2007].

že ačkoliv je přináležitost ke Společenství obecně akceptována spíše jako dobrá věc, nestačí to a je nutné jít dál za pouhou dimenzi společného trhu a více mobilizovat evropské občany“. [Eurobarometr 25: 70]. S postupným rozšiřováním EHS/EU se ovšem Belgie čím dál tím více dostávala do pozice lepšího průměru, a tudíž se vytrácela v analýzách z konkrétního popisu aberantních příkladů. Tato skutečnost je pozorovatelná od roku 1990. Na přelomu milénia se Belgie objevuje v jednotlivých zkoumaných otázkách ohledně EU již vždy v části popisující země s pozitivním příklonem k EU.

Česká republika – tradice a přístupy ve stínu postkomunismu střední Evropy

V České republice se projevují jiné tradice přístupů ke studiu vztahu Čechů k Evropským společenstvím a unii. Je to dáno i odlišným historickým načasováním. Nicméně podobně jako v belgickém případě, samotný „vztah“ Čechů není studován jinak než okrajově. Tuto situaci lépe znázorníme na přehledu studií, které se tímto tématem přímo zabývají, nebo se ho nepřímo dotýkají.

Z širšího hlediska se na vztah Čechů k Evropské unii nahlíželo v kontextu střeoevropského regionu a rozšíření EU o postkomunistické země. Rozdíl mezi „západní“ a „východní“ Evropou ve vztahu k EU se nejčastěji opírá o zdůraznění rozšířených „utilitaristických postojů“ mezi zeměmi střední a východní Evropy. Poukazuje se tak na fakt, že motorem podpory, ale i širších celospolečenských změn, které se v tomto prostoru odehrávaly na konci dvacátého století, byla snaha o ekonomické dohnání vyspělejších západních zemí zejména v oblasti individuální spotřeby. V pracích Laure McLarenové nebo Pata Lyonse jsou tyto hypotézy testovány [McLaren 2006; Lyons 2007]. Je ale zapotřebí zdůraznit, že velmi často dochází k posunu významu, co přesně utilitarismus Střeoevropanů znamená. Dochází totiž nezřídka k redukci významu na ekonomický kalkul jednotlivce vůči očekávanému blahobytu a zavedení logiky „má dáti – dal“. Tento vztah se velmi často objevuje ve formulaci řady hypotéz nebo postojů politických stran, které se snaží podmínit pozitivní vztah ke členství v EU výčtem nejrůznějších subvencí, které z Bruselu přijdou do českých kapes a se zlepšením individuální ekonomické situace. McLarenová poukázala naopak na to, že stejně významnou roli mají kulturní proměnné a že utilitarismus se mnohem více váže k budoucím skupinovým očekáváním (bude to dobré pro „Nás“?). Jinými slovy více se zvažuje imaginární přínos/riziko, které členství v EU bude mít pro potomky dotazovaných osob. Ovšem ti samí lidé již nedovedou odhadnout, v čem konkrétně přínos spočívá, natož jak si jej spočítat. Rčení „Evropa bude až pro naše děti“ je natolik rozšířené, že jej běžně používají i čtyřicetiletí Češi, kteří vstoupili do stálého zaměstnání a právě zakládají rodiny.

Další myšlenky, které by mohly více ozřejmit vztah Čechů k EU, se váží k vlnám zájmu o evropskou integraci, zejména pak v době vstupního referenda a v období evropských voleb. Podobně jako i ve zbytku Evropy je ve středu zájmu studia evropských postojů především otázka podpory nebo odmítnutí členství v EU. V ČR se první vlna zájmu výzkumu soustředí na masovou podporu členství a zájem o účast v referendu a evropských volbách.

Obvyklým cílem je vysvětlit důvody potenciálního nezájmu nebo nízké informovanosti občanů.

Druhá vlna zájmu se týká rozvoje „euroskepticismu“ mezi českými politickými elitami od roku 2002. „Euroskepticismus“ se v politologii začal studovat jako stranický problém. Nicméně s opakovanými úspěchy některých tzv. „euroskeptických stran“ ve volbách nebo při hlasování o evropských smlouvách se tento pojem rozšířil i na studium „euroskepticismu ve veřejném mínění“. Zde se vědecký zájem soustředí především na vysvětlení kauzality odvozené z trojúhelníku, který je tvořen postoji elit (nebo politických stran), situací ve veřejném mínění a podporou Evropské unie. Tyto práce se většinou opět opírají o kvantitativní data z Eurobarometru. Pro ČR je výhodou přítomnost původních dat z českých zdrojů (CVVM, STEM). Výjimkou je práce Catherine Perron, založená na kvalitativních metodách a rozhovorech s regionálními a lokálními politiky o vysvětlení vztahu k Evropě a Evropské unii [Perron 2000].

Autoři, kteří se opírají o data z Eurobarometrů nebo o volební výsledky, docházejí k závěrům, že mezi Čechy je stabilně okolo 15-20 % „nespokojenců“ s členstvím v EU. Bez hlubších rozborů výsledků převládají vysvětlení korelací s určitými socioekonomickými kategoriemi, kde se výsledky v ČR v obecné rovině nijak výrazně neliší od zbytku EU. Nicméně zvláštní důraz je v ČR, přece jen více než na socioekonomické kategorie, dán na stranickou proměnnou. „Nespokojenci“ se členstvím v EU jsou spojeni s některými politickými stranami, zejména pak s KSČM a radikální levicí či pravicí. Nedá se ale říci, že by toto byla oblast zájmu, která by české autory přitahovala. Mnohem větší pozornost byla věnována stranickému euroskepticismu [Neumayer 2008; Kaniok a Havlík 2006; Kopecky a Mude 2002]. Vedle těchto studií je tedy vhodné připomenout, že zájem o vztah Čechů k Evropě a EU je na národní úrovni především předmětem zájmu intelektuálů a politických komentátorů. Přehled následujících prací ukazuje, že hypotézy odborníků se soustředí spíše jiným směrem.

Většina prací o vztahu Čechů k EU vznikla v období mezi 2002-2005, tedy v době zvýšeného zájmu o vstup do EU a první evropské volby. Hanley [2004], Lequesne a Perrotino [2004], Gabal [2004] a Lyons [2007] se věnují přímo České republice. Další autoři zpracovávají pouze středoevropský region. Myšlenky, které vyslovují, jsou ale platné i pro hypotetické úvahy o českém obyvatelstvu [Mink, Neumayer 2002; Tucker, Pacekand, Berinsky 2002; Tverdova, Anderson 2004; Christin 2005; McLaren 2006].

Jak jsme již psali u Pat Lyonse a jeho zájmu o utilitaristické postoje, Joshua Tucker se spolupracovníky navrhnul predikativní model pro utilitaristické evropské postoje ve středoevropském regionu. Svou hlavní hypotézu opřel o rozlišení mezi „vítězi (*winner*)“ a „poraženými (*losers*)“ socioekonomických změn. Autoři sledovali výroky o hodnocení vlastní situace, která se zhoršila/zlepšila oproti té, ve které se respondent nacházel v době před šesti měsíci. Vítězové, tj. ti, kterým se situace zlepšila, jsou spojeni s postojem podpory členství v EU. Jedná se o poměrně vlivný způsob argumentace, že „poražení“ méně podporují EU, zatímco „vítězové“ jí jsou nakloněni. Tento determinismus subjektivního hodnocení

vlastní situace je svůdný, zejména pokud při jeho interpretaci máme sami tendenci spojovat „vítěze a poražené“ z Tuckerova modelu s jinými „vítězi a poraženými“, o kterých se hovoří v souvislosti s neúspěchem transformace 90. let 20. století. Jenže právě tato souvislost v Tuckerově studii není zpracována, ačkoliv se na ni autor odvolává. Označení „vítězové a poražení“ je založeno na pouhém hodnocení změny vlastní situace za uplynulých šest měsíců a bylo by tedy příliš odvážné vyvozovat z toho širší závěry pro podstatu vztahu Čechů k EU. Tucker zbytek vysvětlení evropských postojů přisuzuje stranické identifikaci. Tato teze získala značný ohlas v momentě, kdy se politické strany začaly „nálepkovat“ jako proevropské nebo euroskeptické.

Nicméně Hanley a pak i Gabal ve svých studiích nepřímo ukázali, že takové předpoklady jsou zavádějící a stranická identifikace není ve vztahu k Evropě a EU natolik rozhodující. Gabal zpracoval vlastní kvalitativní data do faktorového modelu. Na něm ukazuje, že rozhodující je vykonstruovaný pocit individuální „naděje“, která nejvíce přispívá k pozitivnímu vztahu vůči Evropě. Faktor „naděje“ je počítán na základě řady hypoteticky definovaných ukazatelů zadaných v dotaznících reprezentativnímu vzorku respondentů. Jiným způsobem, více kvalitativním, se Lequesne a Perrotino [2004] a Hanley [2004] zabývají výsledky referenda o vstupu do EU. Autoři opět poukazují na to, že stranická proměnná je nedostačující k vysvětlení pro- a protievropských postojů, natož pak komplexního vztahu k EU.

Hanley rozebírá Čechy jako národ euroskeptiků. Jeho slabinou ovšem je, že se opírá pouze o zpolitizované zdroje, zmobilizované v národní debatě o Evropě. Jedná se o politické programy, které jsou dlouhodobě slabinou českých politických stran, a o žurnalistické komentáře. Nicméně jeho argumenty použila ve svých výzkumných hypotézách Laure McLaren a potvrdila jejich platnost alespoň v oblasti utilitaristického vztahu k EU.

Podobně jako Hanley, tak i Lequesne a Perrotino nebo Neumayer se zaměřili spíše na kontextuální analýzy. Lequesne a Perrotino shrnuli šest bodů nebo oblastí, kterým je vhodné věnovat pozornost, pokud bychom chtěli více pochopit vztah českých obyvatel k Evropě. Svůj přístup demonstrují na účasti v evropských volbách 2004. Ve výčtu jde o tyto kontexty: 1) přítomnost suverenistických politických stran; 2) kritika parlamentu a špatný obraz evropského parlamentu (nezasloužená privilegia europoslanců); 3) příslušnost k sítím, které mohou profitovat z rozvoje ekonomického a kulturního kapitálu, který přinesl vstup do EU (s odkazem na vzdělané městské obyvatelstvo od středních tříd výše); 4) sociální dynamika současných střeoevropských společností, která je charakterizována nárůstem lhostejnosti a individualismem; 5) ideologická mobilizace, která zdůrazňuje konflikt mezi malými a velkými národy v Evropě; 6) neschopnost politických elit vysvětlit evropské otázky.

Z těchto šesti bodů jsou z hlediska operacionalizace praktického výzkumu zajímavé zejména body 3 a 4. O bodu číslo šest se domníváme, že zůstává stále aktuální, protože Češi stále spoléhají na zodpovědnost elit v oblasti evropských vztahů, ale zároveň zůstávají kritičtí k výkonům svých politiků. Někteří autoři⁸ poukazují na to, že Češi netrestají své politiky za

⁸ Tomáš Lebeda na mezinárodní konferenci *Regards croisés tchéco-belges* 11. května 2009, pořádané KP IPS na FSV UK - Jinočice.

jejich rozdílné postoje k evropské integraci. Například důvěra v prezidenta (nebo v instituci prezidenta) není otřesena pro jeho „tvrdý euroskepticismus“ u tzv. proevropských voličů. Nicméně tato otázka by měla být více prozkoumána, a to nejen z hlediska porovnání preferencí, ale také z hlediska toho, co je u občanů základem vztahu k prezidentské funkci a co je u nich základem vztahu k Evropské unii.

Česká republika – osa časovosti v době prozápadní integrace

Česká republika je v odlišné situaci než Belgie. Nebyla zakládajícím členem a s Evropskými společenstvími je přímo konfrontována až jako uchazeč o členství, což je v momentě značného rozvoje, sofistikovanosti a bezprecedentně vzrůstajícím vlivem institucí Evropské unie. Jen několik osob mezi současnými elitami se mohlo osobně účastnit proměny, kterou způsobilo přijetí Maastrichtské smlouvy v roce 1992. Evropa reprezentovaná a známá z volebního hesla roku 1990 „Zpátky do Evropy“ se náhle stala zcela jinou Evropou než tou, o níž se předtím uvažovalo. Značnou skepsi v tomto směru vyjadřuje například Václav Klaus, který jako první významný středo- a východoevropský politik narušil přetrvávající konsensus a zkritizoval postmaastrichtský vývoj [The Economist 1994]. Konec „permisivního konsensu“ v Evropě, rostoucí zájem o to, co je vlastně „podpora“ EU a z čeho se skládají evropské postoje, zastihl českou veřejnost v momentě komplikovaného přerodu stranického systému a procesu vymezování se mezi českými politickými a ekonomickými elitami. Jsme svědky dvou jevů. Prvním jsou více vyostřené pozice k evropským otázkám, kterým byla celkově věnována větší pozornost než v Belgii. Druhým jevem, který doprovázel utváření evropských postojů v České republice, je tehdejší snaha o komplexní integraci do všemožných „západoevropských institucí“, přičemž klíčové bylo přijetí do Severoatlantické aliance v roce 1999. Teprve po dosažení tohoto kroku se otevřel prostor zaměřit se na přípravu na vstup do EU.

Zkušenost s utvářením postojů ke vstupu do NATO poznamenala celkově na další léta interpretaci evropských postojů. V části teoretických přístupů jsme poukázali na vliv, který mají hypotézy utilitaristického původu a vysvětlování zbytku postojů napříč identifikací s politickými stranami. Toto vysvětlení nebylo vlastní jen odborné obci, ale našlo výrazný ohlas i mezi některými politickými stranami, které se jednostranně definovaly jako prozápadní. Opíraly se o předpoklad, že skupiny, které vycházely ve výzkumech jako podporovatelé NATO, budou automaticky považovány i za stoupence evropské integrace. V obrácené logice to platilo i pro odmítače NATO.

Postoj prozápadního tábora politických stran se ale rozpadl nejpozději v roce 2002, kdy ODS publikovala svůj pamflet o „eurorealismu“. Tím vymezila zřetelně čáru, která odděluje vztah mezi podporou postmaastrichtské EU a důrazem na atlantické vztahy západních mocností. Na druhé straně se KSČM nepodařilo zbavit se nálepky protievropské strany. Protievropská pozice KSČM vyhovovala prozápadním stranám, které potřebovaly protipól, vůči kterému by se vymezily. KSČM byla v této situaci vhodným cílem, aniž by k tomu byly dostatečně pádné argumenty, které by nepředjímalý pozice KSČM, ale vycházely

skutečně z jejich programově schválených priorit. Ty KSČM definitivně zaujala jako relevantní stanovisko až v momentě blížícího se referenda k EU. Její úspěch ve volbách 2004 nebyl založen na tvrdě protievropském programu, nýbrž na mobilizaci konceptu blízkého přístupu „Jiná Evropa je možná“. Komunisté o několik let předběhli celkovou diskuzi v ČR.

Tento *a priori* negativní vztah ke KSČM přetrvával a projevoval se i později například při debatě o evropské ústavě. Přibližně dvě pětiny oslovených občanů sice nedokázaly posoudit, jak se naše politické strany staví k existenci jednotné evropské ústavy, ale naprostá většina oslovených („určitě“ 11 %, „asi“ 44 %) vyslovila názor, že mezi zastánce jednotné evropské ústavy nepatří KSČM [Naše společnost 2005].

Odvozování podpory EU, resp. snaha dát dohromady prozápadně orientovaný elektorát na základě schématu podpory k NATO, je i nadále značně paradoxní vzhledem k odlišně pojímaným předpokladům, jaký má být vztah k institucím politicko-obranným a politicko-ekonomickým. Otázky národní bezpečnosti jsou trvalkou „neobčanských rozhodnutí“ v České republice. Držitelé moci je dlouhodobě prezentují jako strategická rozhodnutí přesahující intelektuální schopnosti běžných občanů. Proto by podle nich měla být vyjmuta z rámce běžné demokratické politiky a nepodléhat jejím vlivům, natož být veřejně diskutována za účelem referenda.⁹ Vztah k Evropské unii je pojímán ale zcela opačně. Opomíjí se sice její značná technokratická podoba včetně toho, že podíl jednotlivých národů na utváření evropských rozhodnutí je v obskurní situaci. Nicméně se očekává, že občané se s EU identifikují podobně jako s vlastním národním státem a zaujmou k ní občansko-aktivistický postoj. Bezpochyby tyto nedostatky vycházejí z rozporů jednak ve způsobu legitimizace, který používají samotné instituce EU a jednak ze situace v národních politikách. Ohledně prvního bodu je zřejmé, že EU systematicky pracuje na vytvoření evropských občanů [Magnetite 2001]. EU se prezentuje jako zastánce modernizace a demokracie. Přesto, že sama hledá svou legitimizaci v reprezentativních mechanismech, narušuje vazby reprezentace, které se v jednotlivých státech utvářely po celá staletí, a to většinou na výrazně klientelistických základech [Manin 1995; Dahl 1967]. Co se týká druhého bodu v rovině národní politiky, EU způsobila, že se politici nacházejí v situaci, kdy stále ještě drží moc, ale neví, k čemu ji použít. Vivien Schmidt tuto krizi národních politiků popisuje jako „*politics without policies*“ a připisuje jí značný podíl na manipulaci, ke které dochází v případě vztahu k EU [Schmidt 2006]. Nedostatky v této rovině jsou pak pro jednu část obyvatelstva důvodem k rozčarování, pro druhou část naopak důvodem pro kritiku celého provázaného systému evropských institucí.

Česká republika a Belgie: několik poznámek ke vztahu a kompetentnosti

Podíváme-li se na některé historické údaje týkající se vztahu Čechů k EU, vystupuje do popředí nejvýrazněji kontrast mezi silným přáním vstoupit do Evropy a vlastním sebehodnocením připravenosti být členem EU, důvěřovat politikům v jejich vyjednávání o podmínkách existence uvnitř společenství a vlastního hodnocení znalostí fungování EU.

⁹ Jako ilustrace může sloužit kampaň za vybudování radaru USA v Brdech a vlna odporu, která se proti tomu zvedla.

V roce 1990 78 % občanů Československa prohlašovalo, že zná anebo slyšelo o Evropských společenstvích a jednotném evropském trhu. Pro samotný vstup jich bylo 57 % hodně a 37 % spíše, 2 % byla spíše ne, 0 % proti, a 7 % nevědělo, o co se jedná [Eurobarometr 33]. Podle dalších průzkumů, pravidelně prováděných od roku 1997 (Naše společnost)¹⁰, tato čísla podpory EU poklesla na 40-47 % s vysokým podílem nerozhodnutých a skoro 20 % podílem proti členství. V tomto období se Česká republika výrazně lišila od údajů, které jsme zmiňovali pro Belgie ve stejném období, a navíc se k tomu přidala následující důležitá tendence v chování Čechů, opět kontrastující s Belgií. „Při posuzování své informovanosti o Evropské unii se Češi stále podceňují. Pouze více než třetina občanů (39 %) podle vlastního názoru rozumí tomu, jak Evropská unie funguje. Průměr EU 25 činí 46 %, stejně jako průměr za deset nových členských zemí. Česká republika je tak společně se Slovenskem, Maltou, Španělskem, Itálií a Portugalskem mezi členskými zeměmi, kde jsou lidé, kteří mají pocit, že fungování EU rozumějí vůbec nejméně. Naopak Belgičané spolu s Poláky, Slovinci, Lucemburčany a Nizozemci jsou o svých znalostech přesvědčeni. Spojíme-li tyto informace a porovnáme-li je s evropskými postoji, zejména přihlídneme-li k poznatkům o souvislostech mezi pocity nekompetentnosti a podpory EU, naznačuje kontrastní vývoj v Belgii a v České republice, že vztah a podpora občanů k Evropské unii prochází důležitými fázemi nabývání sebejistoty. Belgie ji dosáhla v období postupného rozšiřování EHS, kdy byla posouvána do pozice starého a zasloužilého člena. Naopak Česká republika, její představitelé a občané postrádají stále ještě sebedůvěru nebo jakoukoliv vnitřní jistotu pohybovat se na poli Evropských společenství. To Českou republiku oslabuje i v celkovém vyznění podpory evropské integrace. Neznamená to ovšem, že by s průběhem času stoupala i podpora členství. Naopak, vypovídá to pouze o schopnosti odpovídat na otázky, se kterými buď máme, nebo nemáme zkušenosti.

Tato závěrečná myšlenka o tom, že zkušenost s EU má vliv na typ vztahu, který občané zaujmají vůči Evropské unii, je také dalším projevem osy časovosti, kterým Evropská společenství procházejí. Belgická zkušenost z počátku evropské integrace opakovaně poukazovala na roli, kterou hrály politické elity proto, aby Belgičané přijali EHS a posléze EU za své. Napomohl jim v tom proces rozšiřování, který postupně měnil kontext. A ačkoliv se jejich evropské postoje nijak zásadně neměnily, tak jejich subjektivní vyznění vychází stále lépe. Otázka sebejistoty v případě Čechů, pokud jde o Evropu, je také nasnadě. Při zkoumání evropských postojů u jednotlivců se neustále objevují reference na „českou malost“. Část politické reprezentace projevuje opakovaně touhu ukázat se „velkým“ před Evropany, ale jejich činnost pak vyvolává spíše shovívavé úsměvy na rtech. Nakonec při zhodnocení objektivních znalostí mezi Čechy vycházejí oni sami v porovnání s ostatními národy velmi dobře a nemusí se za svou kompetentnost stydět. Čerpají totiž neustále z nedávné zkušenosti komunikační kampaně ke vstupu do EU a z předsednictví EU. Netrpí tedy Češi nakonec slavným sokratovským „Vím, že nic nevím?“. Pokud ano, pak by je případ Belgie mohl „trochu vyléčit“ a promítnout se do jejich budoucího vztahu k EU.

¹⁰ K přehledu vývoje veřejného mínění viz také Kunštát 2009.

LITERATURA:

- ALDRIN, Ph. (2009). *L'invention de l'opinion publique européenne. Genèse intellectuelle et politique de l'Eurobaromètre*. Congrès AFSP 2009, Grenoble. Dostupné z WWW [http://www.congresafsp2009.fr/sectionsthematiques/st18/st18aldrin.pdf; ověřeno ke dni 15.11.2009].
- ALMOND, G., VERBA, S. (1989, 1. vyd. 1963). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Vyd. 3. Newbury Park: Sage Publications, 365 p. ISBN 0-8039-3558-7.
- BITSCH, M.-T., LOTH, W. & BARTHEL, C., (eds.) (2002). *Cultures politiques, opinions publiques et intégration européenne*. Bruxelles: Emile Bruylant, 477 p. ISBN 978-2-8027-2373-8.
- BRÉCHON, P. CAUTRES, B. (eds.) (1999). *Les enquêtes eurobaromètres : analyse comparée des données socio-politiques*. Paris: L'Harmattan, 318 p. ISBN 2738472702.
- CAUTRÈS, B. & REYNIÉ, D. (eds.) (2000). *L'opinion européenne*. Paris: Presses de Sciences Po, 220 p. ISSN 1627-9239.
- CHRISTIN, T., (2005). Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s. *European Union Politics* Vol 6, n° 1, pp. 29-57. ISSN 1741-2757.
- CONVERSE, P. (1964). The Nature of Belief System in Mass Publics. In APTER, D. (eds.). *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press, 342 p. ISBN-10: 0029007607.
- DAHL, R. A. (1967). *Who governs?: democracy and power in an American city*. New Haven and London: Yale University Press, 355 p. ISBN 0-300-10392-1.
- DUJARDIN, V. (2007). Opinion publique belge et construction européenne. De la Libération aux élections européennes de 1979. In BITSCH, M.-T., LOTH, W., BARTHEL, C., (eds.), *Cultures politiques, opinions publiques et intégration européenne*. Bruxelles: Emile Bruylant, 477 p. ISBN 978-2-8027-2373-8.
- DUMOULIN, M. (avec DUCHENNE, G., DUJARDIN, V.) (2007). Rey, Snoy, Spaak, fondateurs belges de l'Europe. *Actes du colloque* organisé les 10 et 11 mai 2007 à l'Academia Belgica à Rome, Bruxelles: Bruylant.
- EUROBAROMETR 25 (1986), *Public Opinion in the European Community*. Brussels: European Commission. Dostupné z WWW [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb25/eb25_en.pdf; ověřeno ke dni 4. 2. 2009].
- EUROBAROMETR 33 (1990), *Public Opinion in the European Community*. Brussels: European Commission. Dostupné z WWW [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb33/eb33_en.htm přístup: 4. 2. 2009].
- GABAL, I. (2004), République tchèque : le retour en Europe des pays tchèques. In RUPNIK, J., (dir.). *Les Européens face à l'élargissement : perceptions, acteurs, enjeux*. Paris: Presse sciences po., p. 175-198. ISBN 272460928X.

- GAXIE, D. (1978). *Le cens caché : inégalités culturelles et ségrégation politique*. Paris: Seuil, 268 p. ISBN 2-02-004941-4.
- GAXIE, D. (2002). Appréhension du politique et mobilisation des expériences sociales. *Revue française de science politique*, Vol. 52, n° 2-3, p. 145-178. ISSN 0035-2950.
- GAXIE, D., HUBÉ, N. (2007). Projet concorde. Les conceptions ordinaires de l'Europe. Une approche de sociologie politique compréhensive. *Politique européenne*. Vol. 3, n° 3, s. 179-182. ISSN 1623-6297.
- HAAS, E. B. (1961). *The Uniting of Europe*. Stanford: Stanford Univ. Press, 592 p. ISBN-10: 0804705151.
- HANLEY, S. (2004). A Nation of Sceptics ? The Czech EU Accession Referendum of 13-14 June 2003. *West European Politics*, Vol. 27, n° 4, pp. 691-715. ISSN 0140-2382.
- HOFFMAN, S. (1966) „Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe”, *Daedalus*, n° 95, pp. 862-915. ISSN 00115266.
- HOLSTI, K. J. (1995). *International Politics. A Framework for Analysis*. 7th ed. Englewood Cliffs: Prentice-Hall International, Inc.
- INGLEHART, R. (1977). Long Term Trends in Mass Support for European Unification. *Government and Opposition*, Vol. 12, n° 2 , pp. 150-177. ISSN 0017-257X.
- INGLEHART, R., RABIER, J.-R. (1978). Economic Uncertainty and European Solidarity: Public Opinion Trends. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, n° 440, pp. 66-97. ISSN 0002-7162.
- KANIOK, P., HAVLIK, V. (2006). *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 120 s. ISBN 80-210-4016-5.
- KOPECKY, P., MUDE, C. (2002). The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*. Vol. 3, no pp. 297-326. ISSN 1741-2757.
- KUNŠTÁT, D. (2009). České veřejné mínění a Evropa. In BRUNCLÍK, M., KLÍČ, Z. *Z periferie do centra Evropy*. Praha: CEVRO Institut, 199 s. ISBN 978-80-87125-07-6.
- LEQUESNE, Ch., PERROTINO, M., (2004). Les élections européennes en République tchèque. Anatomie d'une réticence. *Critique internationale*, n° 24, p. 29-38. ISSN 1290-7839.
- LICHTENBERGER, Y. (2003). Compétence, compétences. In ALLOUCHE, J. (2003). *Encyclopédie des ressources humaines*, Paris: Vuibert, p. 203-215. ISBN 2711778355.
- LYONS, P. (2007). It's the Economy, Stupid. Popular Support for EU Accesion in the Czech Republic. *Czech Sociological Review*. Vol. 43, n° 3, pp. 523-560. ISSN 0038-0288.
- MAGNETTE, P. (2001). *La citoyenneté: une histoire de l'idée de participation civique*. Bruxelles: Bruylant, 283 p. ISBN 2802714783.
- MANIN, B. (1995). *Principes du gouvernement représentatif*. Paris: Calmann-Lévy, 319 p. ISBN 2-7021-2407-0.
- McLAREN, M. L. (2006). *Identity, interest, and attitudes to European integration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 232 p. ISBN-10: 1403992819.

- MORAVCSIK, A. (1991). Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community. *International Organization*, n° 45, pp. 19-56. ISSN 0020-8183.
- MORAVISCIK, A. (2001). Constructivism and European Integration: A Critique. In CHRISTIANSEN, T. et co. (eds.). *The Social Construction of Europe*. London: Sage, 248 pp. ISBN 9780761972655.
- MORAVISCIK, A., VACHUDOVA, M. A. (2003). Bargaining among Unequals: Enlargement and the Future of the European Integration. *EUSA Review*. Vol. 15, n° 4, pp. 3-5. ISSN 1535-7031.
- NEUMAYER, L. (2008). Euroscepticism as a political label: The use of European Union issues in political competition in the new member states. *European Journal of Political Research*. n° 47, pp. 135-160. ISSN 0304-4130.
- PERRON, C. (2000). Views of Czech politicians on European integration. San Domenico di Fiesole: Robert Schuman Center, *Working Paper* n° 39.
- PETITHOMME, M., CRESPIY, A. (éd.) *L'Europe sous tensions. Appropriation et contestation de l'intégration européenne*. Paris: L'Harmattan. 344 p. ISBN 9782296112650.
- REYNIE, D. (2004), La mesure de l'opinion européenne. In REYNIÉ, D. (ed.). *La fracture occidentale. Naissance d'une opinion européenne*. Paris: La Table Ronde. 204 p. ISBN 2-7103-2690-6.
- REYNIE, D. (2005). L'idée d'une « opinion européenne. *Raisons politiques* Vol. 3, n° 19, s. 99-117. ISSN 1291-1941.
- RIEGEL, K. (2004). *EU, Česi a skepse*. Praha: ISV, 178 s. ISBN 8086642348.
- SCHMIDT, V. A. (2006). *Democracy in Europe. The EU and National Politics*. New York: Oxford University Press, 317 p. ISBN 0-19-926697-2.
- The Economist (1994). Vaclav Thatcher: the Czech Republic. In *The Economist* (US). August 6. ISSN 0013-0613.
- TUCKER, J., PACEKAND, A., BERINSKY, A. (2002). Transnational Winners and Losers: Attitudes toward EU Membership in Post-Communist Countries. *American Journal of Political Science*. Vol. 46, n° 3, pp. 557-711. ISSN 0092-5853.
- TVERDOVA, Y., ANDERSON, C. (2004), « Choosing the West? Referendum Choices on EU Membership in East-Central Europe », *Electoral Studies*. Vol. 23, n° 2, pp. 185-208. ISSN 0261-3794.
- ZARIFIAN, P. (2004). *Le modèle de la compétence, trajectoire historique, enjeux actuels et propositions*. Paris: Editions Liaisons, 114 p. ISBN 2-87880-587-9.

DATOVÉ SOUBORY:

Naše společnost (2005) n° 05-02, Praha: CVVM Sociologického ústavu AV ČR. Dostupný z WWW <<http://archiv.soc.cas.cz>>.

Mannheim Eurobarometr Trend File 1970–2002; ed. 2.01. Brussels: European Commission. Dostupný z WWW <<http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp>>.